

příznivá rozvoji komeniologie, zejména její složky heuristické. Byla to doba, kdy doznávalo jubileum 200. výročí Komenského smrti, a již vyvstávalo druhé jubileum, jež mělo být oslaveno ještě slavnostněji — 300 let od Komenského narození — a jež pro krátkozraký odpor rakouské vlády k těmto oslavám se stalo všenárodní i světovou manifestací. J. V. Novák se zúčastnil i těch prací propagačních, ale především se věnoval pracím badatelským.

Především mu byl svěřen úkol dokončit knihu o Komenském, kterou nemohl dokončit F. J. Zoubek. Sepsal několik studií bibliografických, které daly základ pozdějším pracím Zíbrtovým, Volfovým a Jarníkovým, a opětovně i později se staral o tento úsek komeniologické práce. Novákovy práce o Komenském jsou mnohostranné: několik překladů, rozborů, vydavatelská činnost, monografie o různých stránkách Komenského činnosti — celkem několik desítek studií.

Novákova činnost se rozvíjela souběžně s komeniologickou činností o devět let mladšího Jana Kvačaly. Oba soutěžili s podobně mnohostranným Josefem Šmahou (*12. IV. 1843 ve Lhotě Úřetské, † 17. XI. 1922 v Praze), jehož věhlasu se Novák ještě r. 1891 sám podívoval: „Mezi nynějšími našimi znalci Komenského Šmahovi právem přisuzuje se místo prvé, ostatní daleko zůstávají za ním.“ Oba brzy Šmahu předstihli. Kvačala dočasně zastíňoval Novák, Novák si nevybíral tak lákavá témata, neměl tolik studijních možností (Kvačala zcestoval velký počet knihoven a archivů v celé Evropě), tedy ani ta-

kový rozhled jako Kvačala a nedocházel k tak efektním závěrům. Byl i skromnější než Kvačala.

Zanechal po sobě dvojí velké dílo: jednak velkou organizační účast na vydávání Veškerých spisů Jana Amose Komenského, jednak největší monografii o Komenském vůbec. Sám na začátku činnosti dopisoval monografii Zoubkovu, na konci života svou dopsat nemohl — jeho široce založená kniha „Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy“ vycházela dlouho po jeho smrti, až ji 1932 dokončil Josef Hendrich. Autor Novákova nekrologu v Almanachu České akademie věd a umění (XXXI—XXXII, 95) Josef Hanuš nečekal od ní překvapujících výsledků: „Vědecký význam bude lze ocenit až po vydání celku. Bude jistě značný, přesto, že, jako celá literárně historická činnost Novákova, neprozrazuje originálního, smělého objevitele, jenž by bádání ukazoval nové obzory, cesty a cíle.“

Domnívám se, že pokud jde o komeniologii, bude třeba tento úsudek, jenž je odsudkem, hodně zmírnit, ne-li změnit. Z odstupu bude nutno přínos jednotlivých badatelů stanovit znovu a bude možno hodnotit lépe. Snad neměl Kvačalovu velkorysost (vyhnul se i jeho chybám), ale v některých otázkách měl jasno a stavěl se na správné stanovisko, tak na př. v názoru na Komenského spisy encyklopedické a pansofické, na jeho činnost sociálně politickou a jistě i v jiných otázkách. Své místo ve vyšehradském Slavíně má po zásluze.

Dr Josef Brambora, VÚP, Praha.

KRITIKA A BIBLIOGRAFIE

Nejstarší české tištěné učebnice ze XVI. stol.

Dr JIŘÍ ŠTRAUS, Výzkumný ústav pedagogický, Praha.

Nejstarší naše tištěné učebnice, jichž se na našich školách používalo, jsou z významného období vývoje naší školy, z období kulturních snah Jednoty bratrské.

Jednota (uvedená v život r. 1458 v Kunvaldě bratrem Řehořem Krajčím), pokračovala v husitské tradici; neměla sice bojovnosti lidového husitského revolučního hnutí, ale zato mohla v klidnějších poměrech věnovati větší pozornost také otázkám výchovy a vzdělání.

Bylo to v době, kdy pronikající vlivy humanismu a renesance a s nimi spojený rozvoj domácího knižního trhu též přispívaly k rozšiřování a zvyšování vzdělanostní úrovně národa. Tehdy u oficiálních kruhů, předsta-

vujících kulturu a politiku utrakvistickou (která Bratřím příliš nepřála, považujíc je za pikarty-odpadlíky) a zvláště u katolické menšiny, reprezentované později v oboru kulturním zvláště jesuity, dlouho se udržovala latina jako vládnoucí kulturní jazyk a výchovná péče byla věnována především dětem vládnoucích a bohatých vrstev. Na proti tomu v Jednotě nabývala stále převahy tendence dávat základy vzdělání v mateřském jazyce a byla tu věnována (jako v době husitské) značná péče také výchově dívek a lidových chovců.

Již Petr Chelčický (1390—1460), na jehož duchovním odkazu Jednota (zvláště z počátku) budovala, značně přispěl svými český

psanými pracemi ke zvyšování mravní úrovně lidu a k jeho národnostnímu a sociálnímu uvědomování. Avšak knižní vzdělanosti a školní výchově příliš nepřál. Iniciativnost v oboru všeho kulturního života, pojímaného v duchu pokrokových národních tradic, se před Komenským nejvíce projevila u Jana Blahoslava (1523—1571), který ve své rozsáhlé činnosti dovedl uvádět i v soulad odkaz nejlepších národních tradic doby husitské s kladnými prvky humanismu i s bratrskou zbožností.

Výrazně se to projevilo, když se Blahoslav domohl vlivu proti ctižádostivému a školské vzdělanosti málo přejícímu Janu Augustovi (1500—1572). Po konservativnějším Lukášem Pražským (1460—1528), (avšak již za Lukáše začaly při bratrských sborech vznikat školy a dobře vedené tiskárny) především Blahoslav po své „Fillipice proti misomusům“ (1567) způsobil, že alespoň kulturními snahami Jednoty začal k nám vnikati čerstvější vzduch.

Silný náběh bratrského školství k zlidovění vzdělání výrazně rozvedl Jan Amos Komenský. V geniálním systému Komenského, podle něhož se vzdělání mělo dostávat všem dětem bez rozdílu stavu, národnosti a náboženství i pohlaví, i v jeho cenných pokynech didaktických můžeme právem spatřovati nejen vyvrcholení soudobého světového realismu výchovného, ale především dovršení a vykrystalisování pokrokových tradic domácích, směřujících k opravdovému zlidovění kultury, jak je předjímal již Jan Hus, Tomáš ze Štítného a Bartoloměj z Chlumce a jak k němu začínala směřovat také Jednota již před Komenským.

Že Komenský uvědoměle na tyto domácí tradice navazuje, to vysvitá z celé koncepce jeho pedagogického odkazu. Můžeme si tuto souvislost ověřiti i výňatkem z Komenského práce „Otázky některé o Jednotě českých bratří“ z roku 1631 (zde citováno podle práce F. J. Zoubka, uvedené v seznamu literatury na konci článku): „...Knih užitečných co nejvíce na světlo dávání Jednotu zvelebí...“ a dále: „...Naposledy bude nade všechny jiné časy pilněji a pilněji školy zakládati a aby stále státi mohly, to obmysliti... Pročež musili bychom po svém bohda (t. j. do vlasti) navracení české školy všudy... začít, aby mládež všechna obojího pohlaví v pobožnosti, mravích a umění potřebném cvičena byla a to darmo (t. j. bezplatně) a snadně!...“ (Zoubek, cit. spis s. 21—22.)

Pro nepříznivé poměry politické, kulturní i sociální dlouho trvalo, než i u nás začaly pronikati revoluční zásady Komenského ve školství... Teprve nástup naší vlasti k socialismu dává plnou možnost přehlédnout a hodnotit i pokrokové tradice naší minulosti, k nimž nepochybně patří také lido-

výchovné a kulturní úsilí Jednoty bratrské.

Je jistě významné, že se přední pracovníci Jednoty přestávali dívat na základní školství jako pouze na předstupeň k vyšším školám a studiím. To sice oslabovalo encyklopedické prvky ve vyučování v nižších bratrských školách, ale zato byly zesilovány metodické zřetely v pravém slova smyslu. Protože tedy školské snahy Jednoty sledovaly cíl, aby se dětem ze širokých vrstev dostávalo elementárního vzdělání, zařizovali Bratři vyučování na základní škole důsledně v jazyku mateřském a zároveň také zdůrazňovali význam výchovy rodinné.

V plánu nižších (základních) škol se kladl hlavní důraz na výchovu mravní; vedle základních vědomostí (čtení, psaní, počítání) byl (jako v době husitské) oceňován také zpěv, důležitý doplněk mravní výchovy při utvrzování „pravé křesťanské zbožnosti“.

V době, do níž spadá rozvoj tištěných učebnic na našem území, vynikala zvláště škola v Žatci. Působili zde výteční učitelé, jako Václav Arpinus († 1571) a Petr Codicillus (Knížek) z Tulechova (1533—1589), pozdější profesor Karlovy university. V Žatci byl vydán první školní řád na našem území. „Ordo scholae Zatecensis“ 1575. Stal se vzorem později vydaným řádům, z nichž nejdůležitější byl „Řád a způsob učení jednotlivým předmětům na školách městských“, vydaný Karlovou universitou r. 1585 podle návrhu Codicilla z Tulechova, a později nově přepracovaný školní řád rektora university Martina Bacháčka z Nauměřic (1539—1612) z roku 1598, jehož platnost se postupně rozšířila na všechny městské neboli partikulární školy u nás.

Na vyšších bratrských školách se učilo tehdy obvyklým základům „sedmera svobodných umění“ (byla to gramatika, retorika, dialektika, aritmetika, geometrie, astronomie, musika). Jednota se starala také o vzdělání nadaných mladíků polských, jak dotvrzuje Zoubek v cit. spise. Nejznámější z vyšších škol bratrských byla škola v Ivančicích. Působili na ní znamenití učitelé jako Erasmus Rüdiger, dříve profesor kalvínské university ve Wittenberce (v Ivančicích mezi lety 1575—1588) a později děkan artistické (filosofické) fakulty Karlovy university, orientalista Mikuláš Albert z Kaménka († 1617).

Na universitní studia nechodili nadaní mladíci Jednoty většinou na universitu pražskou, protože poměr mezi vládoucími utrakvisty a Jednotou nebyl příliš přátelský; i Komenský konal universitní studia v Herbornu a Heidelberce. Po vzoru bratrských škol zakládal na svém panství školy Petr Vok z Rožmberka (vyšší školu v Soběslavi, nižší v Krumlově, v Třeboni a j.). To je důkazem, jak se před násilným přerušením událostmi třicetileté války šířila jedna

z hlavních idejí kultury bratrské — dědičky kulturních snad husitské revoluce: dávati alespoň elementární vzdělání v mateřském jazyce širším vrstvám lidovým, při čemž (na rozdíl na př. od školství jesuitského) mělo se dostat elementárního vzdělání i dívkám.

Učebnice z této doby, jejichž soupis chci dále podat, nelze posuzovat pouze jako významné pomocníky úspěšnější práce ve škole, je nutno všeobecně u nich zdůraznit jejich význam pro podporu tehdejšího úsilí o vyšší kulturní i mravní úroveň národa a jejich praktický, mimoškolní význam. Chceme-li stručně charakterisovati jejich celkové zaměření, můžeme říci, že sice tu šlo jistě o to, dáti žákům (studentům), po případech i starším čtenářům solidní základy vědomostí v určitém oboru, ale přitom měly tyto knihy i utvrzovat své čtenáře ve víře otců a věsti je také k ušlechtilému vlastnictví (bez jakékoli stopy šovinismu) a ve shodě s pokrokovou národní tradicí usilovaly i o zvyšování mravní úrovně českého lidu. Dokazují to především články zařazované do různých vydání slabikářů i náplň a zpracování katechismů a knih obsahu dějepisného a mravoučného, i když byly více určeny vysokoškolákům.

Bylo již výše řečeno, že se zde současně projevují snahy o dobré metodické podání. Musíme si ovšem uvědomit, že ačkoli autoři navazovali na domácí tradici, jsou v těchto knihách patrný i vlivy cizí, zvláště humanismu. Ale i když tyto knihy měly — v duchu své doby — velmi silnou tendenci nábožensko-mravní, přece i svou věcnou náplní a metodickým zpracováním dosahovaly slušné úrovně. Je jistě zajímavé si připomenouti, že mnohé z těchto prvních tištěných českých učebnic později neobyčejně přispívaly k upevňování národní a kulturní kontinuity početné obce exulantů ve válce třicetileté a po ní, zvláště na německém a polském území. Markantně to dokazuje neobyčejné rozšíření „Slabikáře českého“ (původně vydán 1547). Není také náhodné, že nejen tento slabikář, nýbrž i jiné původní české učebnice a knihy působily blahodárně dlouhou dobu ve školách Lužických Srbů.

V tomto článku se chceme zabývat pouze nejvýznačnějšími učebnicemi, prvně tištěnými v XVI. stol. Kromě jejich četných dalších vydání a přepracování se objevily ovšem i mnohé jiné, další učebnice, které zde již zachyceny nejsou. Nesmíme se dát mýlit často dosti neobvyklými názvy některých z těchto knih, dokumentujících českou pedagogickou tradici již z doby před Komenským. Přes často neobvyklé tituly měly tyto knihy převládající charakter učebnic, ať již elementárních (a přitom popularisačních) nebo pro vyšší školy (až po universitu).

Musíme si také uvědomit, že tyto knihy ve své době nebyly rozšířeny tak, jak jsme tomu zvyklí v nové době; nemohl je mít každý žák (student), byly dosti drahé; přece však značily pokrok i v práci školní, i pro své lidovýchovné poslání. U každé z těchto knih udáváme její název (někdy zkrácený), transkribovaný do nynějšího pravopisu, autora, pokud jej bylo možno zjistiti, tiskáře, místo a rok vydání, označení formátu, po případech další knihopisné údaje, dále stručnou charakteristiku knihy v několika slovech a stručnou poznámku o autorovi.

Pokud bylo možno zjistiti, uvádíme i knihovnu, kde se exemplář spisu chová, a jeho signaturu (u těch, které jsou v knihovnách pražských, neuvádíme ostatní); ovšem mnohé z původních vydání těchto knih jsou také v knihovnách zahraničních (ve Vídni, v Londýně, Upsale a j.).*)

Gramatika česká. Sedmerou stránku v sobě obsahující...

Autorem byl *Beneš Optát*. Původně vytiskla bratrská tiskárna v Náměšti nad Oslavou 1533; 8°, 136 s. (NM 26 F 24, NUK 54 K 10595, Stud. knihovna Olomouc 33050 a j.).

Tato kniha obsahuje hlavně etymologický výklad původu slov a syntax (stavba vět). Málo se zabývá tvaroslovím (morfologií). Kniha byla oblíbená; o tom svědčí další její vydání (v Praze, v tiskárně Václava Philomatesa a Jana Dačického 1588 a d.).¹⁾

Gramatika česká...

Autorem byl *Jan Blahoslav*. Ačkoli tiskem byla vydána teprve 1857 Ignácem Hradilem a Josefem Jirečkem ve Vídni, hojně se jí užívalo na bratrských školách v opisech. Vznikla asi roku 1558.

Jsou zde vysloveny zajímavé these, které svědčí o Blahoslavově širokém rozhledu, hlubokém studiu materštiny a účtě k ní. Autor zde soustavně probírá českou mluvnici ve všech oddílech (etymologie, morfologie i syntax) a uvádí četné příklady. Příkře

*) NM zde značí knihovnu Národního muzea, NUK Národní a universitní knihovnu v Praze, Strahov — knihovna bývalého kláštera strahovského, nyní součást budovaného Památníku národní kultury.

¹⁾ Beneš Optát z Telče, spisovatel, od roku 1520 působil jako katolický kněz, pak přestoupil k Jednotě; od 1530 byl soukromým vychovatelem dětí českobratrského šlechtice Václava z Lomnice v Náměšti nad Oslavou; zde působil společně s Petrem Gzellem a překládal pro potřeby Jednoty části Nového zákona. Vedle drobnějších prací sepsal s Gzellem „Isagogikon“ (viz dále); zemřel 1559. Jeho dílo kladně hodnotí již Blahoslav, který ocenil také národní spolehlivost Optátovu.

odmítá, aby si gramatik vymýšlel pravidla pro jazyk; musí je vyvozovat z živé řeči a přitom přihlížet k funkci a prostředí řeči; tak Blahoslav sám uznává „dialekt veršadtní“ (řemeslnický), dialekt selský a pod. Dbá úzkostlivě čistoty řeči a bojuje též proti archaismům.

(Původní rukopis v Tereziánské bibliotéce ve Vídni.)

Isagogikon, jenž jest navedení každému počinajicimu učiti se psáti...

Vznikl společnou prací Beneše Optáta a Petra Gzella. Po prvé v bratrské tiskárně v Náměšti nad Oslavou 1535, 16°, 93 s. (NM 26 E 31, Strahov AG XIII 133).

Později s podtitulem: „Knížky početní, na rozličné koupě v nově vydané...“ vytištěno v Prostějově, v tiskárně Jana Günthera 1548, a pak v Praze, Jiří Dačický 1589 a čtená další vydání.

Isagogikon je dosti systematická učebnice mluvnice a pravopisu se základy počtů. Obsahuje též četné příklady; z počtů výklad arabských a římských číslic, základní vzorce a poučky i příklady.²⁾

Grammatica Bohemica...

Autorem byl Matouš Benešovský; první tisk v Praze. Jiří Dačický 1577, 8° (výtisk jsem nenašel; záznam u Jungmanna, IV-9, s. 128).

Celkem dosti soustavná učebnice české mluvnice, probírající hlavně časování a skloňování (flexi). — Zajímavé je, že se v ní projevuje slovanské uvědomění a citění. Mnohem více než jiní pracovníci té doby přihlížel Benešovský k slovanským jazykům, a jak Jungmann v cit. místě uvádí, „připsal spis císaři Rudolfovi II., čině mu v připsu latinském naději, že pomocí českého jazyka nad velikým slovanským národem ... panovati bude“. V předávku na závěr knihy se zabývá též básnickými formami a pokouší se zavést do českého básnictví časoměru.³⁾

Slabikář český a jiní křesťanských náboženství počátkové...

Po prvé byl vydán v knihtiskárně Jana Günthera v Prostějově 1547 ve tvaru 8°, cel-

²⁾ Petr Gzell, rodem z Prahy, českobratrský kněz, překládal spolu s Optátem části Nového zákona, v letech sedmdesátých XVI. stol. se účastnil úpravy jednoho z nejlepších tisků Jednoty, „Kralické bible“. Již od 1530 působil s Optátem jako vychovatel dětí Václava z Lomnice v Náměšti.

³⁾ Matouš Benešovský (nar. asi 1550) nebyl Český bratr; působil zprvu jako učitel při kapitulní škole v Praze u sv. Víta, kde byl i knězem; pro hýřivý život byl později donucen vzdát se úřadu, odejít do vyhnanství a další jeho osudy jsou neznámé.

kem v rozsahu 16 stran; připojena abeceda česká; úkolem tohoto slabikáře bylo především naučiti děti česky číst a psát, vedle toho také dáti jim základy výchovy nábožensko-mravní. Učebnice je na svou dobu značně pokroková a je pravděpodobné, že v jejím anonymním autorství měl spoluúčast také Jan Blahoslav.

Originál v Národním museu v Praze a také v Museu Komenského v Přerově.

Z mnoha dalších vydání, i částečně změněných a přepracovaných, je zajímavé vydání z roku 1728 v Litomyšli s předtištěnými verši-mottem: „Milý začku, uč se rád, budeš mít peněz kád!“ Pro ilustraci vývoje naší školy jsou zde cenná vyobrazení.

Podrobný rozbor a hodnocení této významné naší učebnice, která se hojně znovu vydávala a vyskytovala po bitvě bělohorské ve školách české emigrace v cizině a již se používalo až skoro do konce XVIII. stol., podali v publikaci „Naše slabikáře“ (Praha, Státní nakladatelství 1929) Josef Kubálek, Dr Jos. Hendrich a Dr Frant. Šimek.

Nové knížky o počtech na cifry a liny...

Autorem byl Ondřej Klatovský. Po prvé tištěno v Norimberce v knihtiskárně Friedricha Peypuse 1530; po druhé v tiskárně Jana Hada Kantora v Praze 1558; 8°, 127 s. (NM 28 G 5, Strahov EP IX 23.)

Vedle obvyklého úvodu o důležitosti počtů obsahuje výklad, rozvedení a příklady na čtyři základní úkony početní, a to s čísly pojmenovanými i nepojmenovanými, základy trojčlenky („regula de tri“) i úsudkové příklady. Je zajímavé, že autor počítal s tím, aby kniha vedle svého poslání školní učebnice mohla plnit i poslání praktické, a přidal příklady „podle běhu kupeckého...“ a j.

Podobně jako u této nejstarší známé tištěné početnice českého původu, je tomu také u jedné z nejlepších početnic, ve spisu Mikuláše Brněnského. I zde jsou vedle zmíněného obsahu zařazena hlavní matematická pravidla, „exempla mince rozličné“ a č. j. praktické příklady, jimiž je zdůrazněn též praktický význam učebnice v její lidovýchovné funkci. Oba spisy jsou doprovázeny pěknými dřevoryty, znázorňujícími tehdejší život ve škole a pod.⁴⁾

⁴⁾ Ondřej Klatovský (1503—1551) dosáhnul hodnosti bakalářské, delší dobu působil na městských školách. Vedle této početnice napsal několik knih, hlavně učebnic němčiny. Později se domohl velkého vlivu v Praze; když však jako purkmistr Starého Města nedovedl zabránit bouřím proti Ferdinandu I. (1547), byl z Prahy vypovězen a pravděpodobně se usadil natrvalo v Prostějově.

Knižka, v níž se ukazují počátkové umění Matematického, to jest počtův na cifry a liny, poznání pro pacholátka a lidi kupecké sebraná...

Autorem byl Jiří Mikuláš Brněnský. Prvně vyšla v Praze v tiskárně Jana Hada Kantora 1567. 8°, 121 s. (NM 28 F 18, Strahov, AG XVII/19.)

Tato učebnice s obsahem značně podobným knize Klatovského, vyniká nad ní pečlivějším metodickým zpracováním. Byla velmi oblíbena; je doprovázena také četnými příklady, vzorci a dřevoryty.⁵⁾

(Podrobnější rozbor obou uvedených počtův a zmínky o jejich autorech podal Josef Smolík ve spise: „Matematikové v Čechách“, Praha 1863.)

Nejstarším bratrským a vůbec našim tištěným katechismem, který osvětloval dětem přístupným způsobem nejen mravouku a věrouku Jednoty, ale nabádal také k mravnému životu, byly *Otázky dětinské*, sepsané biskupem Lukášem Pražským. Po prvé vydány ve tvaru 8° v bratrské tiskárně v Ivančicích roku 1506.

(Pro srovnání uvádíme, že prvním katolickým katechismem, bez udaného autora, byl spis vytištěný ve známé knihtiskárně Jiřího Melantricha z Aventina 1582 *Otázky křesťanské pro mládež a sprostý lid*.)

Spis Poctivé a nábožné rozmlouvání dítek z knížek Erasma Rotterdamského na českou řeč od Jana Petříka z Benešova přeložené... (Praha, Jan Had Kantor 1578, 8°, na 200 s.) s mravoučnou výchovnou tendencí v duchu humanistickém byl jedním z nejstarších tištěných knih mravoučných u nás používaných i ve školách.⁶⁾

Nejstarší tištěnou knihou mravoučnou domácí produkce byla pravděpodobně *Postilla dítek, naučení na evangelia nedělní a sváteční*....

Autorem byl Křištof Fišer a Jan Řešátko Soběslavský. Vyšlo v tiskárně Velešlavinové v Praze 1577, pak znovu 1589, 8°, celkem 620 s. (NM 37 C 25, NÚK 54 B 104.)

S četnými dřevoryty, poznámkami a margináliemi. I když v duchu své doby je zde silné náboženské zaměření (evangelické, bra-

5) Jiří Mikuláš Brněnský, dosáhnuv hodnosti mistra „in artibus“ (na artistické, t. j. filosofické fakultě) působil řadu let jako učitel na partikulárních školách; roku 1560 se stal vychovatelem synů českobratrského šlechtice Mikuláše z Hasištejna a Lobkovic; zemřel asi 1585.

6) Jan Petřík z Benešova (1510—1587) se stal 1535 bakalářem Karlovy university, působil několik let ve školní službě, vydal více překladů, hlavně mravoučných knih, a nakonec se usadil v Českých Budějovicích.

trské), přece jen hlavní tendenci knihy je vésti mládež k mravnému a spravedlivějšímu životu.⁷⁾

Knižka v českém a německém jazyku složená, kterak by Čech německy a Němec česky čísti, psáti a mluvit se naučiti měl...

Autorem byl Ondřej Klatovský. (Stručně o něm pojednáno při spise „Nové knížky o počtech na cifry a liny“.)

Tiskem Bartoloměje Netolického v Praze 1540, 8°, 170 s. (NM 26 E 6, NÚK 65 E 1891, Strahov AC VIII-73.)

Knižka s dvoujazyčným textem je postavena především na základ konverzace. Vcelku je rozdělena do 42 tematů s náměty z běžného soudobého života. Po mluvnické stránce se snaží probrat dosti systematicky skloňování a časování a základy stavby vět.

Během století dosáhla na 12 vydání. Poslední dosud známé vydání bylo v Kutné Hoře u Karla Josefa Auernicha 1642.

Podobné oblíbě se těšila také další *Klatovského učebnice: Naučení krátké obojí řeči, německé i české*.

Původně vytištěna tiskárnou J. Pekka v Plzni 1531; 16°, 36 s. (Univ. knihovna Brno 4498; Strahov AC VIII-68.)

Mezi posledními známými výtisky je vydání v tiskárně J. Auernicha v Praze 1764.

Také tato knížka, s dřevoryty, sloužila nejen jako učebnice na školách, ale i potřebám širší veřejnosti (na př. drobnějším řemeslníkům a pod.). Hlavní zřetel je věnován výslovnosti a pravopisu.

Obě tyto učebnice Klatovského se udržely tak dlouho hlavně pro své praktické zřetele i pro dobré metodické zpracování.

Muzika, to je knížka, zpěvákům náležité zprávy v sobě zavírající...

Autorem byl Jan Blahoslav. Tento dobře známý spis vyšel r. 1558 v Olomouci v tiskárně založené proslulým tiskařem Konrádem Baumgartenem. 8°, 104 s. — Později znovu několikrát vydán. Tak v Bratrské tiskárně v Ivančicích 1569 a j. (NM 27 F 23.)

Knižka srozmítnelně poučuje o melodii i textu, o sborovém i sólovém zpěvu. Obsahuje četné dřevoryty, návod k rozeznávání notových klíčů a j. Je to vlastně první tištěná kniha českého původu z oboru metodiky hudební výchovy, vyšlá tiskem na našem území. Má však širší dosah; obírá se totiž částečně i problémy literárními a po-

7) Jan Řešátko-Soběslavský, bratrský spisovatel a jazykovědec, zemřel asi 1579.

Křištof (obyčejně psaný Christophorus neb Christoph) Fišer (Fischer) se narodil v Jáchymově. Později působil jako evangelický (luteránský) kněz a profesor university ve Wittenberce; zemřel asi 1600.

dobně jako výše popsaná „Grammatika“ Matouše Benešovského, obsahuje náznaky k zavádění časomíry do českého básnictví (dlouhé noty podkládány dlouhými, krátké krátkými slabikami).

Z učebnic latiny v té době byla na našem území několikrát vydána učebnice římského gramatika ze 4. století *Aelia Donata*, v evropském školství tehdy všeobecně používaná; mezi nejstaršími vydáními byl *Aelii Donati de octo Partibus Orationis Methodus*... Původně v tiskárně Jiřího Dačického v Praze 1572, 8°, celkem 87 s. (NM 26 E 2b/přív.) Pak mnoho dalších vydání (Jiří Nigrin, Praha 1575, Jiří Melantrich z Aventina 1578 až 1580, knihtiskárna Güntherova, Olomouc 1636 a j.).

Tato kniha, systematicky probírající latinskou gramatiku, patří již do skupiny učebnic určených hlavně studentům vyšších škol a university.

Sem dále náleží spis, u něhož neznáme autora; přihlížel však dobře k praktickým potřebám studentů: *Elementa Latinae, Boemicae et Germanicae Linguae*... Vydán po prvé tiskárnou J. Günthera v Olomouci 1551, 40 s.; později znovu vydáván, až do roku 1743 (v tiskárně Jana Kaudelckina v Praze). (Strahov, E V XIV-31.)

Kromě četných vydání řeckých a římských klasiků a gramatik byla v té době vydána u nás význačná učebnice domácího původu: *M. Mathaei Collini a Choterina Grammatica Latina Cum Exemplis*... Po prvé vytiskla knihtiskárna Jana Kapra v Praze 1564, 8°, 275 s. (NÚK, 54 E 37, 54 D 14 a j.)⁸⁾

Tato metodicky na svou dobu dobře uspořádaná, českým výkladem a četnými příklady doprovázená učebnice latiny byla častěji vydávána a vhodně doplněna přehlednou tabulí *Šimona Hájka: Tabula de Proprietate participiorum, et eorum discrimine, iuxta genera, numeros et tempora*...⁹⁾ (Praha, Jan Kapr 1547; srovnej také pojednání o práci Hájkově od F. X. Prusíka v časopise „Krok“, roč. I, 1887, str. 124 d.)

⁸⁾ Matouš Kolín (Collinus) z Chotěřiny (1516–1566); po studiích na universitě ve Wittenbergu, kde byl také žákem slavného Filipa Melanchtona, stal se roku 1542 profesorem latiny a řečtiny na Karlově universitě; byl literárně velmi činný.

⁹⁾ Šimon Hájek (1485–1551); 1509 bakalářem „svobodných umění“, 1515 správcem školy u sv. Michala v Praze, později váženým měšťanem pražským. Byl bojovníkem za čistotu mateřské řeči, vedle latiny se literárně zabýval také českou gramatikou, hlavně rodovou shodou u participií, dualem, plurálem, a starými tvary, aoristem a imperfektem.

Jedním z nejstarších tištěných výborů římských klasiků, kterých se na pražské artistické (filosofické) fakultě používalo, byl *Elegantiarum Terentii et Plauti a Georgio Fabricio collectarum Interpretatio Bohemica*. Po prvé vytištěno v Praze, v tiskárně Veleslavínově 1589, 8°, na 440 s. (NÚK 54 F 40.)

I v tomto spise, stejně jako v dřívějších rukopisných a studenty opisovaných i v pozdějších tištěných výběrech z Aristotela, Cicérona a jiných klasiků, proniká snaha nejen porozumět obsahu a formě, ale seznámit se i s duchem díla klasiků.

Tento výbor byl připraven bakalářem a učitelem na partikulárních školách, *Jiřím Fabriciem z Chemnic* (bližší údaje o něm jsem marně hledal) za spolupráce Daniela Adama z Veleslavína.

Z dalších knih, které ovšem zajímaly již ve své době i širší veřejnost, ale byly hlavně určeny vysokoškolským posluchačům, uvedeme pouze nejvýznamnější. O všech lze říci, že nacházely ohlas a více méně přispívaly také k rozšiřování kulturního obzoru českého lidu.

a) Pro fakultu artistickou (filosofickou) vedle výše popsaných knih:

Kalendář historický, to jest poznamenání všech dnův jednoho každého měsíce přes celý rok...

Autorem byl *Daniel Adam z Veleslavína*. Po prvé vytištěno knihtiskárnou Veslavínovou v Praze 1578, 4°, přes 600 s. (NM 31 C-2.)

V tomto spise, který připojuje ke každému dni v roce významné dějinné události ze světové i domácí historie s komentářem, proniká autorova snaha po věčnosti, jeho kulturní rozhled, krásný sloh a jazyková čistota. Je to jakési kompendium světových i domácích dějin. Spis později znovu vydáván a došel velké obliby.¹⁰⁾

¹⁰⁾ Daniel Adam z Veleslavína (1545–1599), od roku 1572 profesor dějin na Karlově universitě, příslušník Jednoty, který se jako zeť a nástupce proslulého knihtiskáře Jiřího Melantricha z Aventina osvědčil jako jeden z nejvýznamnějších českých knihtiskářů kulturních pracovníků. Tím, že pochopil správně poslání knihtisku jako velmi důležitého nástroje k šíření kultury a osvěty mezi lidem a že i svou činností spisovatelskou a učitelskou a vydavatelskou se snažil (i když všechny spisy jeho tiskárnou vydané nebyly vždy jasně progresivního zaměření) o kulturní rozvoj lidu, vyvrchoval právě Veleslavín po Blahoslavovi a před Komenským snahy Jednoty a uvědoměle navazoval i na tradici husitskou.

Kompendiem zeměpisu byla kniha **Kosmografia česká**, to jest vypravování o položení krajin, neb zemí a obyčejův národů všeho světa s historií podle počtu let v něm sběhlých, prve tak pospolu v žádném jazyku nevydaná... Z díla Šebestiana Münzera přeložili, doplnili, upravili a komentovali Zikmund a Jan z Püchova.

Po prvé vytištěno v Praze u Jana Kosořského z Kosí Hory 1554, ve tvaru 4°. (NM 29 A 1.)

Toto dílo, shrnující soustavně všechny do té doby známé hlavní zeměpisné a etnografické poznatky, přihlíželo ovšem především k českým zemím.

Je tím významnější, že je doprovázeno i jednou z nejstarších map českých zemí domácí produkce, od dosud neznámého autora, pravděpodobně Čecha, asi z let 1516 až 1518.

Kosmografia byla nejen oblíbenou knihou studijní, ale stávala se oblíbenou četbou v širších kruzích, právě tak jako **Veslavinův Kalendář**...

b) Z knih používaných na fakultě medicínské, větší obliby mezi širšími vrstvami čtenářstva dosáhl:

Herbář, jinak Bylinář velmi užitečný s figurami pěknými...

Autorem byl **Tadeáš Hájek z Hájku**; podkladem jeho práce byl překlad a doplnění díla **Itala Ondřeje Mathioliho**.

Prvně vytištěno tiskárnou Melantrichovou v Praze 1562, 4°, celkem 558 s. (Zem. a univ. knihovna Brno 23312; Knižnice Slovenskej univerzity, H VIII-24, NÚK, 54 A I; Strahov AH 19. a j.)

Knihou podávala systematické základy botaniky a poučení o léčivé hodnotě rostlin a jejich užití; je doprovázena četnými vyobrazeními a rejstříky. Byla několikrát znovu vydána.¹¹⁾

c) Z dalších významných prvních tištěných našich učebnic uvedeme pouze tři; první ještě z oboru lékařského, další dvě z oboru práv.

Lékařské knihy z mnohých lékařských knih vybrané, Mistra Křišťana a jiných proti nemocem a neduhům rozličným... zprůbované, každému potřebné a užitečné...

¹¹⁾ Tadeáš Hájek z Hájku, jinak zvaný „Nemicus“ (1525–1620); získal titul doktora lékařství na universitě v Bononii (nynější Bologni) v Itálii, pak se stal profesorem lékařské fakulty v Praze. Za významnou svou práci v oboru přírodovědy a lékařství povýšen 1571 do šlechtického stavu a jmenován protomedikem království Českého; jako osobní lékař a rádce Rudolfa II. způsobil, že byl do Prahy za dvorního hvězdáře povolán Tyge Brahe, s nímž Hájek, zájímající se o všechny obory přírodních věd, žil ve velkém přátelství.

Autorem není přesně znám; byl jím však pravděpodobně Křišťan z Prachatic (bohoslovec, matematik, hvězdář, lékař a botanik, † 1439); jeho dílo bylo přepracováno, doplněno a připraveno k vydání pravděpodobně asi kolektivní spoluprací některých mistrů-profesorů medicínské fakulty Karlovy university. Vedle základních vědeckých soudobých poznatků lékařských má spis dosti silné zaměření praktické.

Po prvé v tiskárně Jana Hada Kantora v Praze 1544; 8°, celkem na 98 s. (NM 28 G 27, NÚK 54 E 116.) Pak znovu vydáno.

d) Na fakultě právnické se používalo více knih, též latinských, k ovládnutí znalosti práva římského, které do nedávna bylo pokládáno za velmi důležitý základ právnických studií.

Z nejstarších tištěných českých knih se používalo:

Práva a zřízení zemská Království Českého. Autorem byl **Voldřich z Pustihore**.

Vytištěno v Praze, Jan Kosořský z Kosí Hory 1550, 8°, 275 s. Se znakem království Českého na konci práce, rejstříkem a dřevoryty.

Shrnutí dlouholetých zkušeností místopísaře zemského soudu. Spis osvětluje zemské právní zřízení a platné právní předpisy i formy.¹²⁾

Důležitějším spisem byla **Práva městská, knihy městských práv Starého Města pražského**... Vedle knih **Gruntovních císaře Justiniana**...

Autorem byl **Briksí z Licka**.

Po prvé vydáno v tiskárně Alexandra Plzeňského v Litomyšli 1536, 4°, kolem 600 s. (NM 32 C 1.)

Spis na základě podrobné theoretické i praktické znalosti právních norem, opíraje se o tehdy všeobecně platné právo římské i o právo české, podává přehled a rozbor zákonných norem a právních zvyklostí s poznámkami a příklady.¹³⁾

Mohli bychom vyjmenovat ještě mnoho dalších tištěných českých knih s převládajícím charakterem učebnic, zvláště z počátku XVII. století, ale zde jsme chtěli pouze stručně charakterisovat nevýznačnější, prv-

¹²⁾ Voldřich z Pustihore, místopísař království Českého, nebyl člen Jednoty; ve svém spise dobře zachytil nejen současný stav, ale i vývoj právního zřízení u nás. R. 1548 dostal od Ferdinanda I. výsadu, aby po 10 let zpracovával a vydával spisy o zemských právech. Zemřel 1582.

¹³⁾ Briksí z Licka (1488–1543), profesor právnické fakulty pražské university, činný veřejný kulturní a politický pracovník a spisovatel, počínal svou dráhu jako písař Nového města pražského.

ně tiskem vydané učebnice u nás a podat také charakteristiku doby, v níž vznikaly.

Právě tato snaha o vydávání tištěných učebnic a pokusy zavádět je do škol, které ve svých počátcích jsou tak těsně spjaty s pokrokovým kulturním snažením Jednoty bratrské, přes všechny nedostatky a přesto, že učebnice daleko neměli všichni žáci (studenti), přece dokumentuje pokrok ve výchovných snahách na našem území již v době před Komenským.

Tím měl být postupně odstraněn dřívější způsob práce ve školách, kdy si žáci pracně a namáhavě musili vše zapisovat do svých deníků („Diaria“) a nosit s sebou ke čtení a učení různé kroniky, kancionály a pod., jejichž různorodostí byl postup vyučování značně ztížen a zdržován, přitom psaní poznámek mělo za následek i mnoho omylů a nepřesností.

A tak právě rozvíjecímu se knižnímu a školským snahám Jednoty již před Komenským lze připisovati mnohé zásluhy. Jsou to zejména tyto:

a) Výchova a osvěta lidu, jedna z nejdůležitějších cest k upevňování snah o obnovu mravního řádu, snah o svobodu myšlení a o lepší uspořádání světa, jak se tyto snahy projevovaly již v hnutí husitském, v tomto období se posilovaly a později je vyvrcholil Jan Amos Komenský svým velkorysým, důsledně demokratickým pedagogickým systémem.

b) Malý pracující člověk (řemeslník, zemědělský dělník) mohl nabývat alespoň nejzákladnějšího vzdělání v mateřském jazyce; snahy rozvíjecího se knižního a kulturní snahy Jednoty chtěly šířit elementární vzdělání do širších vrstev; i v tom lze spatřovati pokrok, i když byly tyto snahy přervány válečnými událostmi a i když si uvědomujeme, že také v Jednotě, jako v celé tehdejší době, převládaly především zřetele náboženské.

c) Jednota si více všimla (jako doba lidového hnutí husitského) také otázek výchovy a vzdělání dívek; to je další pokrokový rys jejich snah. Od té doby se věnuje těmto problémům u nás větší pozornost, a tak již po polovině XVI. století se v některých městech připomínají i zvláštní dívčí

školy (Hradec Králové, Polička, Rakovník, Český Brod, Poděbrady, Lipník nad Bečvou a j.).

d) Objevují se uvědomělé počátky těsnější spolupráce rodiny se školou; rodinné i školní výchově (podle úsilí Jednoty) mělo být hlavní zásadou, „aby dívky k mravům poctivým a ctnostným i k poslušnosti byly vedeny..., aby se milovaly... a všem nejpotřebnějším věcem aby se učily...“

e) Tuhá kázeň dosavadní školy, často až krutá, byla nahrazována kázní mírnější, žáci měli být získáváni mravním vzorem učitelovým.

Celkem byly české učebnice XVI. století na svou dobu pokrokové, protože namnoze vycházely ideově z dědictví husitských tradic, jejich autoři měli nové názory o výchově i o vyučování. Toto dědictví bylo také základem nejlepší tehdejší pedagogické soustavy J. A. Komenského.

Literatura:

Dr. Císařová-Kolářová, Anna: Mravy cnostné mládeži potřebné. (Praha, Kalich 1940.)

Dějiny pedagogiky, díl I. (Praha, Spolek posluchačů pedagogické fakulty, 1949.)

Jungmann, Josef: Historie literatury české. (Praha, F. Řivnáč 1849.)

Kádner, Otakar: Dějiny pedagogiky. (Praha, Dědictví Komenského, hl. díl II-1910.)

Kittler, Josef: Škola revolučního Tábora. („Pedagogika“, II, č. 7-8, listopad 1952.)

Klíka, Josef: Stručný slovník pedagogický. (Praha, ÚSJU, typ. E. Beaufort 1891-1909.)

Knihopis českých a slovenských tisků od nejstarší doby do konce XVIII. stol. (Red. Dr. Z. V. Tobolka; Praha St. tiskárna, 1948 a d.)

Malý, Jakub: Vlastenecký slovník historický. (Praha, Rohlíček & Sievers 1877.)

Šafránek, Jan: Školy české, obraz jejich vývoje a osudů, díl I. (Praha, Fr. Řivnáč 1913.)

Dr. Tobolka, Zdeněk, V: Kniha, její rozvoj a vznik. (Praha, Orbis 1949.)

Zoubek, František Jan: Vychování a vyučování v Jednotě bratrské. (Praha, Beseda učitelská, typ. E. Grégr 1883.)

První naše tištěné učebnice — zachované exempláře v NUK neb NM a j.

Z PEDAGOGICKÉ LITERATURY.

V. J. Gurjanov: Psychologické základy cvičení při vyučování psaní. Vydalo Státní pedagogické nakladatelství v Praze 1952. V překladu dr. Jar. Kopeckého, 540. kniha edice Dědictví Komenského, metodické příručky sv. 10. Stran 85, brož. 24 Kčs.

Laboratorní výzkumy se konaly v Psychologickém ústavu Akademie pedagogických věd a v Laboratoři pro pedagogickou

psychologii při Moskevském městském pedagogickém institutu V. P. Potěmkina.

V našich školách těžce zápasíme se špatným rukopisem značné části žactva. Nestačí se dívat na tento problém očima pozorovatele, který vidí jen vnější technickou stránku a hledá nápravu v disciplinárních opatřeních. Je třeba řešit tuto otázku mnohem hlouběji, dokonaleji a s více stran.

Krok k psychologickému řešení tohoto problému již učinila tato vědecko-výzkumná práce.

Kniha podává analýsu procesu psaní. Vší- má si i nejmenších podrobností, z nichž se tento proces skládá. Podává výklad o positi- vních výsledcích výzkumů, jejichž cílem bylo rozebrat a objasnit psychologické zvláš- nosti činnosti dětí při psaní.

Autor v knize ve stručném úvodě napsal: „Účelem knihy je pomoci učitelů úspěšněji naučit děti čitelně psát.“

Kniha je rozdělena na dvě části. První část „Obecně psychologické problémy při vyučování psaní ve škole“ je všeobecnějšího rázu.

Kapitola I, „Problém úspěšného vyučování psaní“, se zabývá současnou situací ve vyu- čování psaní a správně konstatuje, že psy- chologické procesy bývají opomíjeny. Když se žák v prvních třídách naučí dobře psát, ve vyšších třídách ztrácí jeho písmo na čit- elnosti. Jsou zde všeobecné pokyny, jak postupovat při vyučování psaní. Jde přede- vším o vytvoření přesných a stálých ná- vyků, oproštěných od chyb. Autor k tomu dodává: „Vytvoření návyků závisí na tom, jak psychologicky správně budou prováděna cvičení dětí v psaní. Učitel při vyučování psaní musí především vycházet z psycho- logické analýsy cvičení dětí.“ A co tato slova znamenají, jak si učitel má počínat, na to dávají odpověď další stránky knihy.

Kapitola II, „Úkoly cvičení dětí při vyu- čování psaní“, rozebírá proces psaní u dětí z prvních postupných ročníků a srovnává jej s týmž procesem u dospělých; klade důraz především na rozdíly v psychických pochodech. Škola dává Gurjanov úkol „změ- nit psaní z procesu řešení mnoha zvláš- tních elementárních grafických úkolů v ce- listvý proces obsahového psaní“. Tohoto cíle se dosahuje automatisací psaní písmen a je- jich spojování ve slova. Zde též najdeme odpověď na otázku, jak dosáhnout čitelného písma.

„Způsoby cvičení při vyučování psaní“ je název další kapitoly, která rozděluje proces vytváření psacích návyků na čtyři etapy: 1. období psaní prvků písmen (1. třída), 2. období cvičení písmen (2. třída), 3. období slabikové (3. třída), 4. období obsahových celků (vyšší třídy).

Každému období přisuzuje autor určité druhy cvičení a stručně je rozebírá. Nebude mít úspěch cvičení, jež je založeno jen na mechanickém opísávání, obkreslování před- lohy. Cvičení musí být aktivní proces, neboť „žákova uvědomělá činnost při konání cvi- čení je psychologickou podstatou cvičení a základní podmínkou jejich úspěšnosti“. A z toho vyplývá úkol pro učitele: postih- nout uvědomělou činnost žákova a organi-

sovat ji tak, aby co nejvíce přispěla k úspě- chu vyučování.

Kapitola IV má název „Obecné základy metodiky vyučování psaní v pokusných tří- dách“. Pisatel tu zdůrazňuje nutnost aktiv- ního poměru dětí k prováděným úkolům a klade důraz na názorné seznámení dětí se schematem zobrazovaného znaku. A vel- kou důležitost přisuzuje též tomu, aby se děti samy naučily rozpoznávat chyby, jichž se dopouštějí. Ostatní uváděné pokyny jsou u nás běžně prováděny v praxi.

Druhá část knihy, „Psychologické zvláš- nosti cvičení“, podrobně rozebírá proces osvojení písma v druhé třídě počáteční školy.

Kapitola I, „Přípravná cvičení“, má pod- kapitoly: „Seznámení dětí s procesem psaní v době předškolní“, „Seznámení s hygienic- kými a technickými pravidly psaní ve škole“, „Procvičování nejjednodušších grafických prvků“, „Příčiny porušování pravidel čitel- ného psaní“, „Výsledky cvičení v přípravném období“. Autor sleduje vývoj vztahu dítěte k psaní od nejtěžšího věku a po- rovnává předškolní „psaní“ s psaním ve škole. K tomuto přechodu v pracovní čin- nosti dítěte autor podotýká, že je úkolem vyučování „učinit pohyby žákovy ruky při psaní stejně volnými, jako jsou jeho přiro- zené pohyby při kreslení nebo při vykoná- vání obvyklých činností“. Seznámení s hygie- nickými a technickými pravidly psaní je tu provedeno velmi podrobně a je široce osvět- len význam těchto pravidel pro správnou koordinaci pohybů vykonávaných při psaní. Je dále nutno, aby si žák vytvořil propriocep- tivní kontrolu všech potřebných pohybů (t. j. kontrolu na základě počitků, vznikajíc-ích při pohybech ruky), která je mnohem prospěšnější než kontrola zraková a je ne- zbytná k rychlému psaní. Je třeba seznámit žáky s pravidly koordinace, neponechávat to náhodě, neboť jak budou zharmonisovány žákovy správné pohyby a stanou se doved- nostmi a návyky (t. zn. vytvoření nových nervových spojení) — tak bude vypadat žá- kovo písmo.

Aby si žák osvojil nejjednodušší operace, „musí se předem naučit kontrolovat průběh řešení každého jednotlivého částečného úkolu“. Z toho vychází názor přísného do- držování zásady od nejjednoduššího pozvolně k složitějšímu, když autor rozpracovává cvi- čení od prvních školních dnů do vyšších ročníků. Počíná volnými cvičeními kresle- ných ornamentů, cvičením s tečkami a čár- kami v řádcích, postupuje přes jednotlivé prvky písmen až k samotným písmenům.

Ke konci kapitoly pak autor rozebírá hlavní příčiny nečitelného psaní. Uvedme některé z nich: Kinematické komplikace — způsobené přílišnou pohyblivostí částí ruky, zúčastněných na procesu psaní. Dynamické

komplikace — podmíněné působením vnějších sil na pohyby ruky (setrvačnost, odpor při tření pera o papír atd.). A konečně je tu interference úkolů, jež má žák během cvičení řešit. Těmto závadám lze předejít správnými návyky, dodržováním hygienických pravidel a správnou, postupně se automatizující proprioceptivní kontrolou.

V posledních dvou kapitolách, „Cvičení v psaní písmen“ a „Cvičení v psaní slov a souvislého textu“, jsou rozpracována vyšší stadia procesu psaní. Představivost, rozbor na jednodušší prvky, aktivnost a pozornost učitele i žáků k vykonávaným cvičením — to jsou zhruba hlavní podmínky k úspěšnému zdolání tohoto úseku vyučování psaní. Gurjanov tu rozebírá proces psaní písmen a slov, stručně je charakterizuje a vyvozuje důsledky pro praxi. Žádá, aby písemná cvičení nikdy nepřesahovala možnosti a schopnosti žáků, aby se tak předešlo psychickým komplikacím (nedůvěra ve vlastní síly, celková deprese atd.). Ukazuje, jak složitým výkonem je psaní pro děcko-začátečníka a s jakými psychofyzickými projevy se u něho setkáme. Snad mohl autor ještě hlouběji osvětlit psychická dění, jež se v dítěti při této činnosti odehrávají.

Hlavní úkoly při cvičení psaní slov a vět rozděluje autor takto: a) Ovládnutí návyků; zachovávat správně grafický obraz písmen a jejich spojení. b) Sjednocování izolovaných procesů při zobrazování jednotlivých prvků z písmen, jež slovo obsahuje, v celistvý proces psaní slov. c) Ovládnutí koordinace pohybů, což je nutné pro souvislé psaní. d) Postupné zvyšování rychlosti psaní s dobrou čitelností a s dobrým pravopisem. „Avšak hlavním cílem, který sjednocuje všechny tyto úkoly, je ovládnout ustálené písmo při všech způsobech psaní a zvláště při zachycování vlastních myšlenek písmem.“

Text knihy je provázen četnými diagramy, názornými schématy, přesnými popisy několika pokusů a výzkumů. Čtenář se seznámí i s metodami, jakými byly prováděny pokusy. Ke knize jsou též připojeny ukázky písma, jež bylo výsledkem pokusného vyučování.

Ctib. Lukavský, Praha.

S. N. Poljanskij: *Školní praxe studentů*. Příručka pro studující III. a IV. ročníku pedagogických institutů. Přeložil J. Havel za spolupráce K. Vlastníkové a M. Vaškové. Vydalo Státní pedagogické nakladatelství v Praze, 1952, jako 529. knihu edice Dědictví Komenského — Metodické příručky sv. 9. Brož. 38 Kčs, váz. 52 Kčs. Stran 190.

Touto knihou se dostává do rukou studentů našich pedagogických škol dobrý pomocník při jejich školní praxi. Je to svého druhu jedinečná práce. Autor zde shrnul výsledky své dvacetileté součinnosti se studenty, aniž si činí nárok na rozřešení otázky

„typu studijní příručky pro pedagogickou praxi“. Nejsou tu theoretické úvahy, ale informace o praxi ve škole a pokyny k provádění samostatných výstupů.

Prvá kapitola „Obecné otázky praxe“ udává cíl praxe a určuje její úkoly. Velký význam Poljanskij přikládá právě tomu, že praxe začíná u studenta přímo do života školy. Student si tak ověřuje správnost své volby povolání a hodnotu své dosavadní práce. Proto je také třeba, aby příprava na vystoupení ve škole byla důkladná. Klade se zvláště důraz na mimostudijní činnost posluchačů a na předběžné seznámení praktikantů s žáky školy, kam budou přiděleni. Autor pak objasňuje organizaci praxe, jak probíhá na sovětských školách. Podkapitoly „Pravidla pro praktikanty“ a „Plán praktikantovy práce“ dávají studentům cenné, podrobné rady a připomínky pro celou dobu šestitýdenní praxe. (V Sovětském svazu studenti musí předkládat podrobně vypracovaný základní plán praxe a pak ještě detailní plán každé hodiny zvlášť.) Vše se doporučuje vedení deníku s podrobnými záznamy událostí, jež by jinak upadly v zapomnění. Závěrečná zpráva praktikantova je též demonstrována na praktickém příkladu. Student tu má podat vyspělou kritiku a rozbor své vlastní práce. Závěr o praxi pak vyslovuje fakultní konference za účasti studentů a profesorů.

Příprava na hodinu a samostatné vyučování studentů jsou temata druhé kapitoly s názvem „Hodiny praktikantů“. Student nejdříve prozoruje vyučování vzorných metodiků, pořízuje si přesené záznamy, aby získal neileňší zkušenosti. Během praxe se od pomocné asistentké práce až po samostatné vyučování seznamuje se všemi pedagogicko-metodickými pomůckami a seznamuje se individuálně s žáky. Autor v této kapitole podrobně rozebírá metodiku vyučovací hodiny. Podává časový rozvrh; stručně, ale věcně se zabývá problémy zkoušení — zvláště otázkami orientačními a návodnými. Radí studentovi, kdy má použít výklad s rozбором, vyprávěním a kdy teprve může použít formu přednášky. Seznamuje se vhodným používáním (a zapojením do souvislého výkladu) náčrtů a výkresů na tabuli, obrazů a schémat i s experimentálním materiálem. Pisatel se též zvláště zabývá promítáním odborných a doplňkových filmů a demonstrací vzorných pokusů ve třídě. Ukazuje mnohostvárnost pedagogické práce a předkládá zároveň řešení mnoha úkolů praxe, na příklad doučování slabších žáků, laboratorní práce, ukládání a stručná příprava domácích úkolů, procvičování nové látky atd. Na závěr této části je uveden opis vzorné přípravy studentky I. G.

Třetí kapitola se nazývá „Komsomolská a pionýrská práce praktikantů“. S. N. Poljan-

skij považuje za samozřejmý požadavek, aby se praktikanti seznámili důkladně se vším, co přináší školní život. Studenti se mají stát aktivními, nadšenými členy kolektivu své školy. Předpokládá to úzký kontakt s celým pedagogickým sborem a proniknutí do mentality žáků prostřednictvím mládežnické a pionýrské organizace. Mají pomáhat tvořit ve třídě zdravé veřejné mínění, pomáhat organisovat besedy a přednášky. Svými vědomostmi pomohou pozvednout metodickou úroveň mládežnických a pionýrských schůzek. Aktivní spoluprací s výbory Komсомolu a pionýrskými vedoucími poznají výchovnou problematiku i s takových stránek, které by jim jinak zůstaly utajeny. Autor zdůrazňuje skutečnost, jak praktikantům pomáhá jejich předchozí veřejná činnost, práce s dětmi atp.

Poslední část knihy „Mimovyučovací práce praktikantů“ široce rozebírá povahu a druhy práce mimo vyučování. Praktikant při přípravě na samostatnou pedagogickou činnost musí také nabyt „dovednosti vykonávat mimovyučovací práce jak v odborném předmětu, tak i jako třídní učitel“. Jde především o kroužky, exkurse, společné návštěvy divadel, kin, koncertů, výletů a o četbu žáků mimo vyučovací dobu. Praktikant má mít dostatečný přehled o literatuře pro děti a mládež. Student má též pomoci organisovat chod žakovských redakcí, nástěnných novin.

V Sovětském svazu mají tento druh pedagogické práce v mnohem větším rozkvětu než u nás, kde mnohdy chybí iniciativa a pochopení. Tak školní večery nebo přednášky pro žáky nejsou všude pravidlem a s theoretickými konferencemi žáků či s celoškolsními žakovskými diskusemi se u nás setkáme málokde.

V této kapitole najde mnohý student a učitel zdroj inspirace pro svoji práci. Když autor uvedl mnoho příkladů rozmanitých způsobů uplatnění studentů i na tomto úseku školní činnosti, zdůrazňuje: „Mimovyučovací četba, exkurse, večery a jiné mají jen tehdy očekávaný výsledek, mají-li konkrétní pedagogický cíl a je-li jich užito v určité soustavě.“ A dále klade požadavek, aby studenti v každém roce poznávali nový druh práce a aby praxe byla co nejvíce systematicky spjata s průběžným studiem v pedagogickém institutu.

Autor svůj úkol — pomoci studentům v jejich začátcích — poctivě splnil. Neopominul nic ze školní praxe, připomíná i důležitost dobrého vybavení a správného využití speciálních i metodických kabinetů; připomíná všechno, co musí praktikant studovat ke zvýšení úrovně vyučování svého předmětu. Poljanskij rozebírá metodicky každou otázku, stručně nastiňuje těžkosti, s jakými je možno se u ní setkat a pak na

praktickém příkladu demonstruje její řešení. Téměř na každé stránce nalezneme popis nějaké zkušenosti, výňatky z deníku a zpráv praktikantů. Pro větší názornost je uvedena řada schematických tabulek. Zároveň je kniha i přínosem v organisaci praxe a pro nás má i ten význam, že z ní poznáme, jak si počínají pedagogové při praxi studentů v sovětských školách.

V denním i odborném tisku bylo již mnohokrát upozorňováno na neodpovědný postoj některých překladatelů sovětských knih. Tato práce je ukázkou, jak se odborná kniha překládat nemá. Tím překlad znehodnocuje dobrou příručku.

Přesto poslouží kniha dobře učitelům pedagogických škol a jejich studentům.

Ctibor Lukavský, Praha.

N. J. Alpatov: Mimotřídní výchovná práce v městské střední škole. 532. kniha edice Dědictví Komenského. Pedagogické aktuality sv. 32. Vydává Státní pedagogické nakladatelství. Přeložil Václav Cháb. Brož. 32 Kčs. Stran 231.

Úkol a zaměření knihy vystihuje sám autor těmito slovy: „Tuto knihu, kterou doporučujeme pozornosti učitelů a studentů pedagogických a učitelských institutů, je třeba považovat za jeden z pokusů o zevšeobecnění zkušeností mimotřídní práce v městské střední škole.“ (Str. 10.)

Dnes už je pedagogický význam mimotřídní práce všeobecně uznáván a vysoce ceněn. Nebylo tomu však vždycky. V I. a II. kapitole autor charakterizuje mimovyučovací práci žactva v předrevoluční ruské škole a nastiňuje vývoj porevoluční sovětské školy. Za carismu byl celý školský aparát pod policejním dohledem a žáci memorovali neživé školometské poučky. Teprve po Velké říjnové socialistické revoluci zavedla sovětská vláda praktickou práci žáků. Z počátku ovšem se dály chyby. Výrobní činnost byla pojímána jako hlavní složka vyučování. Komisariáty lidové osvěty neměly vzorů a systematických plánů, teprve vlastní zkušenosti razily cestu k polytechnickému vzdělávání žáků. Žactvu byla umožňována práce v továrních dílnách, jinde pracovalo na polích. Vyrůstala nová inteligence na zcela jiných základech, než jak se dělo za cara. Žáci a studenti byli vedeni především k lásce k práci a k lidu.

V prvních letech sovětské vlády se nedělal podstatný rozdíl mezi mimotřídní činností a normálním vyučováním (bylo toho třeba i s hospodářského hlediska). V roce 1925 — z usnesení ÚV VKS(b) — se stalo iniciátorem společenského života na školách I. a II. stupně pionýrské hnutí. Zároveň bylo těžiště školní práce vráceno samotnému vyučování; mimovyučovací práce se stala stálou, plánovanou složkou ve vý-

chovném procesu. Od roku 1931 se datuje v SSSR hromadné soutěžení různých mimoškolních zařízení. Byly budovány dětské technické a vzdělávací stanice, dětské železnice, pionýrské domy, divadla pro mládež atd. V dětech byla povzbuzována vynalézatost a byly vedeny k společenskému životu. „Veřejná práce žáků má mít cílem boj za dobrou kvalitu učení, za uvědomělou kázeň, za polytechnism ve škole, za rozvoj dětské tělesné kultury, za správnou organizaci dětského prázdná...“ Práce v kroužcích dosáhla velkých úspěchů. Mládeži se tu dostalo bohatých možností uplatnění tvůrčí fantasie. Žáci se učili samostatně poznávat přírodu své vlasti. Pořádaly se exkurse a krátké i dlouhodobé výlety.

„Místo a význam mimotřídní výchovné práce v sovětské škole“ — je název III. kapitoly. N. J. Alpatov zde analyzuje proces mimovyučovací práce. Spatřuje v ní organickou součást celé učené výchovné práce školy, jejímž je nutným doplňkem, avšak základem výchovy a vzdělávání žáků je vyučovací hodina. Oba pedagogicko-didaktické prostředky — vyučovací hodina a mimotřídní organizovaná práce — se vzájemně doplňují. Při vyučování si pedagog navykne určitému omezování aktivity žáků, aby si zachoval disciplínu a vedení učební práce. Při hodině je žák povinen chovat se tak, aby nerušil své soudruhy. Musí se učit podle přesného rozvrhu. Jeho činnost je značně podmíněna požadavky učitelovými. Tato nutná omezení žáka (jež jsou svého druhu výchovnými prostředky) vyučováním má nahradit mimotřídní činnost, kde se iniciativa žáků může volně rozvíjet. Žactvu tu má být dopřána značná svoboda rozhodování, aby se rozvíjela jeho aktivita a samostatnost a zároveň cit pro odpovědnost. Autor k tomu podotýká: „Mimotřídní činnost je organizována a prováděna se zřetelem na zájmy žáků a na jejich individuální sklony, což dává dětem možnost projevit aktivitu a samostatnou činnost, a učitelům umožňuje zaměřovat zájmy žáků do řečiště společensky užitečné činnosti“ (str. 63). A na jiném místě se praví: „Při mimotřídní činnosti se děti učí pracovat, učí se dovednosti, jak používat svých vědomostí v procesu provádění práce, kterou si vybraly“ (str. 64). Tak se dosáhne spojení vědomostí výuky s požadavky denního života. Učitel tu může rozšiřovat a usměrňovat zájmy žáků. K tomu ovšem je třeba, aby mimotřídní práce byla rozmanitá, obsahem i formou. V SSSR mají tyto základní způsoby mimovyučovací práce: a) práce v kroužcích; b) masové podniky organizované školou pro žáky; c) individuální práce žáků v době školního prázdná. Kromě kroužků se organizují též „vědecké společnosti žáků, kluby volného dne, rozmohla se

práce společensky užitečná, velmi se rozšířila vlastivěda“ (str. 71). V závěru kapitoly se vyslovují některé požadavky: 1. nepřetěžovat žáky veřejnou prací — vede to k snížení celkového prospěchu; 2. snažit se o dosažení spolupráce mezi žákovskými pracovními skupinami a rodiči, odborníky a veřejnými činiteli.

V 4. až 9. kapitole autor rozebírá — po metodické a výchovné stránce — práci různých zájmových kroužků, jež rozděluje do těchto skupin: kroužky jednotlivých předmětů, kroužky technické, umělecké, politicko-vzdělávací, tělovýchovné i sportovní a vlastivědné. Zvlášť zajímavá je pro nás stať o vědeckých žákovských společnostech, kde si vynikající studenti prohlubují své zájmy a učí se pracovat vědeckými metodami.

V úvodních stránkách této části knihy autor připomíná všeobecné zásady práce v kroužcích, vychází ze zásady: „Středem činnosti kroužku je kolektivní práce, jinak se kroužek rychle mění ve skupinu žáků, která není sjednocena společným úsilím a snadno se rozpadne při první okolnosti, pro kroužek nepříznivé“ (str. 76). Žáci tu mají možnost samostatné práce. Jsou vedeni k tomu, aby uměli pracovat pro celek a nejenom pro svůj osobní zájem a prospěch. Kroužky mají být důsledně dobrovolné. Dobrý učitel dovede zajímavými pokusy a poutavým výkladem strhnout žáky a získat je pro ten či onen druh práce.

Je třeba dobré organizace kroužků bez zbytečných formalit a s maximem 10–15 členů. Při práci v kroužku ať nepřetržitě probíhají věci poučné i zajímavé; nutno se vyhýbat opakování temat. Nejde tu však jen o manuální činnost nebo studium, v kroužku má žák především zocelovat svou vůli a charakter: „Při mimotřídní práci žák dělá nějakou práci sám. Učitel mu napomáhá, avšak nesmí sám nahrazovat samostatnou činnost žákovu. V procesu práce se děti setkávají s většími nebo menšími obtížemi a učí se je přemáhat. To vychovává jejich vůli a charakter, působí na rozvoj schopnosti pracovat plánovitě, houževnatě, začatou práci dokončit“ (str. 69).

Pak se autor postupně zabývá jednotlivými typy kroužků. Zmíníme se alespoň o dvou. Technický kroužek dává žákům možnost takové práce a takových pokusů, jaké se v jiných kroužcích nedělají. Zde si mohou zhotovovat modely, různé přístroje a osvojují si základní, praktické vědomosti z techniky a mechaniky. Autor poznamenává: „Kroužek není dílna, v níž se vyrábí nějaké zboží. Výroba předmětů musí být spojována se zkoušením jejich vlastností, dalším konstruováním modelů a přístrojů. Proto užitkové cíle musí být až na druhém místě, a věci, které členové kroužku vyrobí,

může být potom zase použito jako materiálu" (str. 104). Žáci se tak učí trpělivě dodržovat postup práce a pracovat podle nákresů. Často se vyskytují případy jednostranného technického zaměření. Je na vedoucích kroužků, aby pamatovali na rozšiřování obzoru žáků všeobecným vzděláváním. Nutno odmítat úzký praktikismus. Žáci si musí být vědomi, že není techniky bez vědy.

Nemenší důležitost náleží umělecké výchově, která — dobře využita — napomáhá správnému duševnímu vývoji žactva. „Naslouchání hudbě vzbuzuje v žactvu hluboké emocionální zážitky a je dobrým prostředkem pro zvýšení disciplíny" (str. 198).

Úspěch mimotřídní práce přirozeně závisí na vhodné volené metodě, na využití mimoškolních akcí, jako jsou exkurse, návštěvy divadel, studijní zájezdy atd. V příloze knihy jsou uvedeny vzorné osnovy kroužků a stanovby žákovských společností „Přátel literatury" a „Mladý matematik", jak byly praktikovány na moskevských školách. V knize jsou uvedeny četné příklady, jak členové kroužku mohou pracovat a pořádat společně vzdělávací podniky.

Knihy má množství ukázek mimotřídní práce se žáky a poslouží dobře všem, kdo se zabývají mimotřídní výchovnou prací ve škole.

Ctib. Lukavský, Praha.

J. F. Čekmarev a N. I. Snigirev: Metodika vyučování aritmetice. Vydalo SPN. Přeložili V. Tvrdek a O. Jiříčková-Tvrdková. Stran 270. Cena brož. výt. Kčs 11,20, váz. Kčs 13,60.

V krátké době za sebou vyšly u nás dvě metodiky vyučování matematice na národní škole, přeložené z ruštiny: do slovenštiny přeložená Metodika vyučování počtů na počiatkové škole od A. S. Pčelka a do češtiny přeložená metodika od Čekmareva-Snigireva. Dostávají se tak do rukou našeho učitelstva spolehlivé knihy, které jistě značnou měrou ovlivní a pomohou uvést na správnou cestu vyučování matematice na národní škole. Na školách je jich velmi třeba, neboť v posledních letech nebylo u nás jedině knihy, která by se zabývala soustavně metodikou matematiky na národní škole. Poslední knihy podobného druhu vydávané za prvé republiky byly buď víc theoretické, obecné (jako Počty na škole 1. stupně), nebo úzce speciální (na př. Průvodce k Mladému počtáři). Hlavní jejich nedostatek však byl ten, že propagovaly u nás takové pojetí matematiky, které vedlo víc k mechanismu a k praktikismu než k rozvoji myšlení. Mnozí učitelé jsou jím ještě dnes značnou měrou ovlivněni a největší pozornost věnují drilu, nácviku spojů, různým tabulkám, aniž pěstují rozvoj logického myšlení. Proti tomuto směru obsahují obě sovětské metodiky pojetí opačné,

opřené o pedagogiku socialistickou, pedagogiku vědeckou, opřené o zkušenosti nejlepších učitelů a vedoucí k vysokému vzdělání všeho pracujícího lidu. Jestliže se dosud zdůrazňovala potřeba osvojování učiva na základě častého opakování jednotlivých izolovaných, navzájem neskloubených faktů, nové pojetí matematiky záleží v tom, že se podle něho žáci učí především poznávat a chápat kvantitativní vztahy a ovládat učivo právě uvědomováním si těchto vztahů. Kořeny tohoto pojetí jsou i u nás živé a mnozí učitelé (zvláště učitelé starší) v něm najdou pokračování tradice dřívějších našich pokrokových snah (Loutocký, Sucharda, Kožák a j.).

Jako snad všechny metodiky sovětské, tak i metodika Čekmareva-Snigireva se vyznačuje vědeckostí v pojetí učiva, systematickostí v třídění, konkrétností a jasností v podání.

Je rozdělena ve dvě části. Prvá část (111 stránek) je věnována otázkám obecnější povahy: významu metodiky, úkolu matematiky na počáteční škole, osnování učiva, metodám vyučování aritmetice, pomůckám, organizaci vyučování, aritmetickým příkladům a úlohám, evidenci prospěchu a ústnímu počítání. Vedle theoretického osvětlení četných otázek najde učitel v těchto kapitolách odpovědi k mnohým problémům rázu praktického, na př. domácí úlohy, soustavná práce žáků, počítadla, struktura vyučovací hodiny a j.

Všechny oddíly obecného rázu jsou zpracovány samozřejmě s hlediska vyučování matematice, a to podrobně, do hloubky, soustavně a se zřetelem k určitému stupni úrovně žáků a k učivu. U pomůcek jsou uvedeny na př. nejen druhy pomůcek a jejich popis, ale i obrázky a po případě i návod k jejich jednoduchému zhotovení. Zvláště podrobně je rozebrána metodika slovních úloh. Učitel se v tomto oddíle poučí o tom, co je slovní úloha, z kterých prvků se skládá, jaký je úkol slovních úloh, jejich druhy s příklady pro každý číselný obor, jak se řeší úlohy složené, úlohy typové a o sestavování slovních úloh.

V druhé, obsáhlejší části (str. 112 až 264) je vlastní metodika učiva. Učivo je tu roztrženo nikoli podle postupných ročníků, ale podle oborů: První desítka, druhá desítka, první stovka, první tisícovka, čísla libovolné velikosti, pojmenovaná čísla a míry, obyčejné zlomky, geometrie a měřické práce. V každé části je rozpracován a zdůvodněn každý krok vyučování a v každém oddíle jsou uvedeny konkrétní příklady s podrobně vypracovaným výkladem učiva a postupem v úvodních hodinách, často i s uvedením potřebných pomůcek.

Naši učitelé překlad této metodiky jistě přivítají a můžeme jej také vřele doporučit.

Metodika povede učitele nejen přímo k zlepšení praxe, ale i k zájmu o další odborné vzdělání. Měl by ji prostudovat a při svém vyučování používat každý jednotlivý učitel a některé partie by měly být přímo podkladem k jednání v kroužcích OPS.

Dr G. Kniže, VÚP, Praha.

M. N. Skatkin: Metodika přírodopisu v počáteční škole. Z ruského originálu M. N. Skatkin, Metodika předpřipravení učitelů učitelství v naší škole, vydání III, Učpedgiz, Moskva 1952, přeložili Dr Tomáš Henek a Oldřich Strumhaus, vydalo Státní pedagogické nakladatelství, brož. 7,60 Kčs, váz 9,60 Kčs.

Metodika je rozdělena na dvě části. V první části jsou probírány obecné otázky metodiky přírodopisu, druhá část ukazuje, jak se obecné metodické zásady uplatňují v učivu podle osnov pro I. až IV. třídu počáteční školy.

V úvodu autor podává definici metodiky a jejího předmětu, metody bádání, souvislost metodiky s jinými vědami, úkoly studia metodiky.

První kapitola vytyčuje úkoly vyučování přírodopisu v počáteční škole a uplatnění výchovy rozumové, polytechnické, mravní, estetické a tělesné.

Druhá kapitola uvádí, jaké místo má přírodopis v učebním plánu školy a jaký je jeho obsah, vytyčuje charakteristiku vyučování přírodopisu v počáteční škole, vyzvedá regionální princip a princip soustavného uspořádání učiva a vytyčuje obsah učiva jednotlivých tříd.

V kapitole třetí rozbírá autor vyučování přírodopisu na základě Pavlovova učení a Stalinových statí o jazykovědě. Věnuje pozornost uvědomělému osvojení učiva, úloze vědomí, významu představ, vytváření představ o předmětu na základě pozorování a pomocí popisů. Vytváření pojmů autor objasňuje na četných příkladech. Zabývá se významem pojmů pro člověka, který poznává přírodu. Dochází k nutnosti řídit tvoření pojmů a ukazuje metodiku vytváření pojmů o přírodě, jejich rozvíjení, kontrolu osvojení a upevnění.

V kapitole čtvrté se autor zabývá metodami, způsoby a formami přírodovědného vyučování. Dotýká se jejich různosti a zdůrazňuje, že v praxi se zřídka používá různých metod izolovaně, a že je třeba vhodně je spojovat podle povahy učiva a podle věkových zvláštností žáků. Na příkladech rozebírá pozorování v průběhu praktických cvičení ve třídě, demonstrace skutečných předmětů ve třídě, předvádění pokusů, pozorování při exkursi, dlouhodobá pozorování v přírodě a v koutku živé přírody, demonstrace názorných pomůcek, učitelovu kresbu na tabuli, rozhovor učitele se žáky, učivo

telovo vypravování, čtení s výkladem, způsoby upevňování a ověřování vědomostí.

V páté kapitole je rozvedena metodika výchovné práce v hodinách přírodopisu. Jde tu o výchovu materialistického chápání přírody, které vede přes smyslové poznávání k postupnému vypěstování názoru žáků, že v přírodě není nic nadpřirozeného, že každý jev má své přirozené příčiny, a že přírodní jevy musíme pozorovat ve vývoji a změně. Autor ukazuje, že přírodopis přináší velké možnosti pro výchovu lásky k vlasti a zdůrazňuje, že celé vyučování přírodopisu v počáteční škole musí být propleteno citem lásky k přírodě rodného kraje.

Kapitola šestá, „Vyučovací hodiny přírodopisu“, podává zvláštnosti hodin přírodopisu, soustavu vyučovacích hodin, typy hodin a jejich strukturu, zabývá se otázkou vyučování přírodopisu ve školách s menším počtem tříd.

Kapitola sedmá pojednává o významu a obsahu mimovyučovací práce z přírodopisu, o masové práci (pořádání různých akcí), o práci v zájmových kroužcích s přihlédnutím k věkovým zvláštnostem dětí, s využitím četby a s uvedením příkladů některých temat pro kroužky.

Kapitola osmá podává druhy, popis a výčet pomůcek a doprovází je četnými obrázky.

Poslední, devátá kapitola se zabývá stručně významem a obsahem práce na školní zahradě, organizací a metodikou práce i organizací školní zahrady.

Druhá část knihy podává obsah a metodiku práce v jednotlivých třídách a je doplněna zejména obrázky pomůčkových kolekcí, které žáci zhotovují. U každé třídy autor uvádí příklady časového plánování i rozpracování jednotlivých temat osnov.

Skatkinova metodika je jedinou knihou svého druhu v tak uceleném a podrobném zpracování nového pojetí vyučování přírodopisu na národní škole. Vyšla v Sovětském svazu již ve třech vydáních. Třetí vydání zachovává původní strukturu, ale autor celý její obsah pečlivě přehlédl a přepracoval ve světle prací J. V. Stalina o otázkách jazykovědy a v duchu posledních výsledků moderní biologie (vítězství mičurinského učení, tvůrčí rozvoj fyziologických idejí I. P. Pavlova). Základní materiál knihy je výsledkem autorovy čtrnáctileté vědecké a pedagogické práce se skupinou učitelů z Moskvy a moskevské oblasti.

V žádné z našich dosavadních metodik přírodopisu nenajdeme tak skloubenou pedagogickou teorii a praxi, tak utříděný materiál, zbavený přeplněnosti, nehledě k idealistickému světovému názoru, který jimi prostupuje. V našich metodikách nenajdeme samostatně propracované učivo národní školy; je to buď učivo některého oboru bio-

logie nebo je zachyceno několik oborů i metodika nižšího a vyššího stupně školy současně, jako je na příklad Metodika přírodopisného vyučování od Václava Bartuška.

Skatkinova metodika je velkým přínosem k novému způsobu vyučování přírodopisu. Učitelova práce, zaměřená podle ní a tvůrčím způsobem uplatňovaná, musí nutně odstranit dosavadní popisnost a formalismus ve vyučování přírodopisu na národní škole a přispět k socialistické výchově mladého pokolení. Dr B. Weinzellová, VÚP, Praha.

Učení I. P. Pavlova a některé otázky pedagogiky. (Sborník statí, vydáný Státním pedagogickým nakladatelstvím v Praze, 1952, 88 stran, cena 18 Kčs brož.)

Statí, obsažené v tomto sborníku, jsou sice teprve prvním pokusem ukázat význam učení velkého ruského fyziologa pro pedagogickou vědu, a nijak to také nezapírají, přece však se nikdo neubrání dojmu, že stojíme na prahu nového období rozvoje pedagogiky. Půjde o podstatné věci a změny a je cítit podobnou zásadní změnu, ke které došlo, když se v našem pedagogickém životě objevila socialistická sovětská pedagogika.

Cíl, kterého může a musí být dosaženo, je komunistický člověk. Touto jasně formulovanou odpovědí, kterou dává pedagogice sama společnost na základě marx-leninské vědy, byl učiněn konec zmatkům. Dnes je těžko rozhodnout, čeho měli buržoasní učení profesori více, zda omezenosti nebo mazanosti ve vykonávání svého úkolu, když dovedli ve svých pracích stavět vedle sebe všechny cíle výchovy od spartského přes jezuitský až k fašistickému a buď nade všemi krčit rameny, nebo vyklisovat ze všech dokonale neutrální a nepotřebnou abstrakci nějakého „náděle“, v němž bylo tehdy nemožné postřehnout čertovo kopýtko buržoasních třídních zájmů.

Nastávající nové období v pedagogice se nemůže tak ostře odlišovat od dřívějšího jako socialistická pedagogika od buržoasní, přece však dochází k podstatnému kroku vpřed. Pavlovovská fyziologie a psychologie totiž umožňuje řešit na vědeckém základě otázku, kterou dříve nebylo lze takto řešit. Je to otázka, jak, jakými způsoby máme vyučovat a vychovávat. Až dosud tu bylo jen jedno řešení: rozhodnout praxí, zkušeností, je-li ten či onen pedagogický postup správný nebo nesprávný. Nechceme tím říci, že by již nebyly objeveny metody výchovy a vyučování socialistického člověka, to bychom popírali význam A. S. Makarenka a sovětské školy; ale všechny tyto byť sebevětší úspěchy trpěly nedostatečnou znalostí vyšší nervové činnosti a jejích zákonů, takže praktické úspěchy spočívaly do značné míry na náhodě. Také vývoj pedagogické

teorie se tím stával nepravidelným. Nyní zřejmě vstupujeme do období, kdy bude aplikací Pavlovem objevených zákonitostí možno vědecky vykládat procesy, které se dějí v hlavách žáků při výchově a vyučování, bude možno prověřit staré způsoby a hledat nové, aplikací Pavlovových zákonitostí a uskutečněním trvalého spojení fyziologie s psychologii se objeví nové směry a možnosti nových pedagogických bádání.

Příklady všech těchto možností najdeme ve zmíněných statích. Ve jmenovaném sborníku jsou čtyři statí. První je od V. N. Kolbanovského s názvem „Veliký ruský vědec“, druhá od téhož autora má titul: „Učení I. P. Pavlova a některé otázky pedagogiky“. Třetí stat' napsali tři autoři a to: N. K. Bauman, M. N. Skatkin, V. S. Ševkin a nazvali ji: „Význam fyziologického učení I. P. Pavlova pro sovětskou pedagogickou vědu“; poslední stat': „Pedagogika musí být proniknuta fyziologickým učením I. P. Pavlova“, napsal L. V. Zankov. V první statí se dočteme stručně o životě a díle I. P. Pavlova. Druhá a třetí stat' si všímají těchto základních principů učení I. P. Pavlova, přece se však neopakují ani nepopírají a mimoděk tak dokazují širší možnosti použití těchto principů v pedagogice. Druhá stat' je totiž zaměřena spíše výchovně, třetí si všímá z největší části otázek vyučování. Čtvrtou stat' vystihuje podtitul: „K problému zaměření a charakteru pedagogických výzkumů“.

Tak V. N. Kolbanovskij na př. ve své statí „Učení I. P. Pavlova a některé otázky pedagogiky“ ukazuje, jak je možno pavlovské učení aplikovat v tělesné výchově dětí. Pravidelnost, režim v jídle a spánku je vlastně vytvářením podmíněného reflexu na čas. Tento podmíněný reflex, vytvořený v raném dětství dítěte, se svou pevností vyrovná nepodmíněnému, a tak se vytváří zmechanisování hygienických a kulturních návyků, které je předpokladem kulturního života.

Značnou pozornost věnují autoři druhé a třetí statí významu pohybů podle Pavlova. Autoři třetí statí ukazují, jak se tu nese stejným směrem učení I. P. Pavlova s myšlenkami klasiků marxismu-leninismu směrem k polytechnické výchově. Pojednání o této otázce končí autoři názorem, že „je nezbytné zavádět směleji ve škole různou tělesnou práci a zařazovat ruku do procesu ovládnutí vědomostí“.

Učení o podmíněných reflexech a o druhé signální soustavě osvětluje s nového hlediska některé obecně známé — v praxi ovšem méně obecně zachovávané — pedagogické zásady. Třeba zásadu názornosti. Aby nevznikly formální vědomosti, je třeba „zvláště v počátcích vyučování spojovat všechna nová slova, která si dítě osvojuje,

s počítky, vjemy a představami o předmětech a jevech, které daná slova označují". Není-li vyučování dosti názorné, vzniká v hlavě dítěte spojení mezi jednotlivými slovy, vlastně zvuky a pohyby mluvidel a nikoliv, jak to má být správně, mezi slovem a vjemem nebo představou věci. Stejně důležitá je zásada posloupnosti, přiměřenosti a trvanlivosti vědomostí. Tyto zásady, které v příslušné podobě platí pro vytváření systémů podmíněných reflexů, platí i pro systém vědomostí. Nelze rozšiřovat, komplikovat systém vědomostí v žákově hlavě, jestliže nejdříve neupevníme dříve vytvořená podmíněná reflexní spojení.

V otázkách výchovy v užším slova smyslu si všimneme shody mezi zásadami Makarenkovy pedagogiky a mezi Pavlovovými zákonitostmi, na kterou poukazuje Kolbanovskij. Tuto shodu je dobře vidět na př. na tom, jak Makarenko kritizuje pedagogické zásady minulosti. „My žáka ve skutečnosti nevychováme, nic od něho nežadáme kromě nejprimitivnějších útulů, jež jsou nezbytné pro naše pohodlí.“ Místo této staré kázně „hole“ požadoval a praktikoval Makarenko „kázeň boje a překonávání“, v níž sice měly důležité místo tlumivé podněty — tresty —, ale rozhodující místo tu bylo určeno kladným podmíněným spojením, hlavně těm, která vznikají v kolektivu.

Hlavní význam Pavlovova učení pro pedagogiku není však v tom, že prokazuje již známé pedagogické a didaktické zkušenosti, nýbrž v tom, že umožňuje řešit dosud neřešené nebo zdánlivě neřešitelné otázky. Dvěma takovými otázkami se zabývá ve své stati L. V. Zankov.

První z nich je problém vztahu mezi výchovou (v širokém slova smyslu) a rozvojem dítěte. Budeme-li znát zákonitosti vývoje dítěte a jeho vztah k výchově, bude na př. daleko lehčí než doposud určit, co je přiměřené pro určité věkové stupně po stránce obsahu i metodiky vyučování i výchovy. Stručný Zankovův nástin psychického vývoje dítěte podle Pavlova ukazuje, že se tu pohybujeme na jiné půdě než v předpavlovské psychologii, na půdě podstatně pevnější. Nový pohled na vývoj je přesnější, konkrétnější a plodnější. Člověk, který se rodí se skrovnou zásobou nepodmíněných reflexů, vyvíjí tvořením podmíněných reflexů, vytvářením systémů podmíněných reflexů, vznikem a růstem významu druhé signální soustavy. Tohoto člověka, jehož činnost je podněcována nejprve předměty bezprostředních potřeb, po-

tom jejich signály a konečně signálem signálů — slovem, si nemůžeme představit bez vnějších vlivů, jako si nemůžeme představit reflex bez podnětu. Je tedy možno předem říci, že není jen závislost výchovy na vývoji, nýbrž také závislost vývoje na výchově.

Druhou takovou velkou otázkou, kterou bude moci pedagogika dnes podle názoru L. V. Zankova řešit, je: „Co se děje v hlavách žáků během vyučování? Jak se děje osvojování nových pojmů a dovedností?“ Až doposud pedagogika zanedbávala tuto nejdůležitější etapu vyučovacího procesu. Všimla si jen obsahu a metod, a pak ji zajímaly výsledky. Otázka samého procesu osvojování byla přenechávána pedagogické psychologii, která si ovšem s takovými věcmi také příliš nevěděla rady. O nesprávnosti této dělby práce, která musí být nahrazena novým rozdělením úkolů mezi pedagogiku, pedagogickou psychologii a psychologii, nás přesvědčuje ilustrace dosavadního způsobu práce pedagogů převedením jejich počinání do lékařské sféry. Třebas jde jen o analogii, jak autor výslovně zdůrazňuje, je velmi poučná. Opravdu si nedovedeme představit lékaře, který by při používání nového léku usuzoval na jeho správnost podle toho, kolik pacientů se mu po použití léků uzdravilo, případně kolik zemřelo, a při tom by se nezajímal o procesy, které probíhají pod vlivem léčení v lidském těle.

Všichni autoři se pak shodují v tom, že je potřeba využít v pedagogice Pavlovovské typologie. Jak je to potřebné, ukazuje to, že individuální působení na žáky, které je podstatnou částí výchovy, závisí dosud úplně na jednotlivých učitelích, jejich pozorovací schopnosti, získané zkušenosti.

Samy stati i učení I. P. Pavlova by měli studovat nejen pedagogové-theoretici, nýbrž také učitelé, protože mnohé věci lze přenášet do praxe neprodleně. Jsou to třeba otázky režimu, tělesné výchovy, názornosti a postupnosti vyučování. V některých případech se autoři sami dožadují pomoci praktiků. Učitelé také opravdu mají větší možnost sledovat proces osvojování vědomostí žáky než pedagogové-vědci, mají značné praktické zkušenosti s různými povahami a působením na ně. Právě učitelé jsou schopni přinést po ovládnutí základu Pavlovova učení mnoho vzácného materiálu pro vědecká zobecnění, ale mohou zase naopak na základě tohoto studia dále podstatně zlepšit výsledky své vlastní práce.

Vladimír Hrabal, Nymburk.

Čtvrté číslo časopisu Sovetskaja pedagogika (roč. 1953) přináší jako úvodník článek prof. N. K. Gončarova „J. V. Stalin o kultuře a lidovém vzdělání“. V rubrice Theorie a praxe výchovy a vyučování čteme tyto články: prof. L. V. Zankov „Některé otázky metodiky didaktického výzkumu“, K. Selivanov „Ze zkušeností s mimotřídní vlastivědou“, T. N. Anastasjevová „Výchova nadšených a optimistických budovatelů komunismu“ a N. J. Ivaškevič „Pionýrské shromáždění s použitím filmu“.

Psychologii jsou věnovány dva články, a to J. N. Sokolova „Problém konstantnosti ve vnímání s hlediska učení I. P. Pavlova“ a F. J. Fradkinová „Psychologický rozbor her a jejich význam v učení žáků“.

Dějiny pedagogiky jsou zastoupeny článkem V. I. Volkova „Bolševický plán na přetvoření lidové osvěty v období buržoasné demokratické revoluce“.

M. L. Belovová kritizuje časopis „Doškoľnoje vospitanije“ (roč. 1951–1952) a doporučuje zejména zlepšit kvalitu článků a všimnout si více základních a zásadních otázek práce v mateřských školách. S. A. Smirnovová podává bibliografii k polytechnickému vzdělání a k výchově žáků k praktické činnosti. Všimneme si některých zvlášť významných článků:

N. K. Gončarov hodnotí ve svém článku „J. V. Stalin o kultuře a lidovém vzdělání“ Stalinovy názory na kulturu a jeho význam pro její rozvoj v SSSR. Jako jeho učitel V. I. Lenin ukazoval J. V. Stalin na nutnost boje za vytvoření nové kultury a opravdového lidového vzdělání. Otázky kultury a lidového vzdělání pokládal za podstatnou a organickou součást boje dělnické třídy proti vykořisťovatelům, boje za vybudování nové společnosti. Vědecký socialismus, tento vrchol pravé kultury, je třeba sloučit s dělnickým hnutím a vnést socialistické uvědomění do širokých mas pracujících. Ideologický boj nelze odloučit od boje politického a hospodářského, zrovna tak jako nelze bojovat za novou kulturu odděleně od podmínek materiálního života společnosti.

Dělnická třída a pracující nemohou rozvíjet pravou kulturu, nezískají-li politickou moc. Bez socialistické revoluce nelze tvořit novou socialistickou společnost a nelze vytvářet socialistickou kulturu a osvětu širokých vrstev lidu. Velká Říjnová revoluce zajistila podmínky pro rozvoj kulturní revoluce v SSSR a tato revoluce byla zase podmínkou nového socialistického zřízení. Sovětské společenské zřízení, budované na základě revoluční teorie marxismu-leninismu, vytvořilo takové předpoklady růstu

kultury a vzdělání, jaké nebyly a nemohly být v jiném společenském zřízení.

Ovládnout marxisticko-leninské učení a základy věd je hlavním úkolem sovětské mládeže, již přísluší úkol budovat komunismus. Nejvýznamnější místo v rozvoji kultury má všeobecné vzdělávací škola. Autor vyzdvihuje zvláště Stalinovy projevy na XIX. sjezdu o všestranném rozvoji tělesných a duševních sil člověka v polytechnické škole.

L. V. Zankov „Některé otázky metodiky didaktických výzkumů“. Předním úkolem pedagogiky jako vědy je poznání objektivních zákonitostí výchovy. Abychom mohli tyto zákonitosti poznávat, musíme v pedagogických výzkumech používat objektivní metody, která by odpovídala požadavkům vědeckého poznání v soulase s marxistickou dialektickou metodou.

O výzkumné metodice pojednává autor na příkladech řešení problému vzájemného působení slova a názoru. Úkolem výzkumu je prozkoumat spojitosti a vzájemné závislosti mezi pedagogickými jevy a ukázat, jako spojení slova a názoru závisí na úkolech, které stanovíme v té které vyučovací hodině, na povaze učiva, na stupni školního vyučování i na jiných podmínkách. Základní význam v soustavě metod didaktického výzkumu má rozbor vyučovací hodiny. Analýsu vyučovací hodiny je třeba podřídit úkolům vědeckého řešení daného problému v jeho specifčnosti. Je nutno zkoumat také soustavu učitelovy práce, jeho metody i obraty, jichž používá. Různé funkce slovních a názorných prostředků, jichž používá učitel, studujeme v jejich vzájemném působení.

V určité typické situaci je třeba si všimnout co možná nejvíce variant. Výzkumce nejen že neabstrahuje od rozmanitosti situací, ale naopak vykládá tuto rozmanitost tak, aby ji uvedl ve vztah k podmínkám, na nichž závisí různé funkce slovních projevů, jejich varianty a změny. Problémy názorných prostředků studujeme v souvislosti s tím, jaká je v dané hodině funkce názorného prostředku.

Vedle studia typických situací a příslušných funkcí slovních a názorných prostředků zkoumáme také, jak si žáci osvojují učivo vlivem určitého sepětí učitelova slova a názoru. Konkrétní studium forem sepětí slovních a názorných prostředků je třeba spojit s výzkumem toho, které poučky, pojmy a představy o učivu mají děti před vyučovací hodinou. Srovnání výsledků rozhovoru po vyučovací hodině s materiálem o předběžném rozhovoru a se záznamy o pozorování žáků při vyučovací hodině i s jinými údaji

umožňuje osvětlit proces osvojení vědomostí a tím i zvážit účinnost učitelovy práce.

Autor také ukazuje, jak je možno aplikovat Pavlovovo učení o zákonitostech vytváření dočasných spojení na komplexní podněty při zkoumání procesů osvojení. O tom pojednává překlad autorova článku, uveřejněný v č. 6 letošního ročníku Pedagogiky.

K. Selivanov „Ze zkušenosti s mimotřídní vlastivědou“. Vlastivěda je jednou z nejzajímavějších a nejobsažnějších druhů mimoškolní a mimotřídní práce. Je třeba ji vybudovat na základě aktivity žáků, jejich zájmů, podřídit ji výchovně vzdělávacím úkolům školy a naplnit ji bohatým, vysoce ideovým obsahem. Jen tehdy skutečně přispívá uvědomělému osvojení základů věd a různých návyků. Bude-li zaměstnání ve vlastivědě rozmanité a využije-li se při něm různých metod, osvojí si žáci základy vědeckého zkoumání, což má velký poznávací a výchovný význam. Taková práce se stává věcí celého kolektivu, stmeluje ho a vychovává v komunistickém duchu. Ještě více než žáky obohacuje vlastivěda učitele o vědomosti a návyky a vede ho k vědecké a výzkumné práci. V práci se žáky se učitel sám učí, vytváří a rozvíjí v sobě vlastnosti, které při vlastivědě vštěpuje žákům.

J. N. Sokolov „Problém konstantnosti vnímání s hlediska učení I. P. Pavlova“. Zásluhou učení I. P. Pavlova byl umožněn výzkum vzájemného vztahu v činnosti analyzátorů, který zajišťuje syntesu jednotlivých podnětů v souhlase s vlastnostmi vnějších předmětů. Vnímání velikosti, vzdálenosti, formy a barvy, které vykládá Helmholtz jako „neuvědomělé úsudky“, jsou vlastně podmíněné reflexy, složité formy činnosti analyzátorů. Vnímání vzdálenosti je na př. umožněno činností očí, které spojují svoje zorné osy v předměť fixovaném pohledem. Konstantnost vnímání předmětů netkví ve zvláštní nezávislosti obrazu na periferních údajích, jak to tvrdila idealistická psychologie, nýbrž je to výsledek vzájemné činnosti složitého zrakového analyzátoru, jejímž mechanismem jsou podmíněné reflexní spojení, která vznikají zákonitě vlivem vnějších podmínek. Poměry v této oblasti se stávají zpravidla hlavně složitější zásahem činnosti druhé signální soustavy.

Při vnímání velikosti „obrástají“ spoje

optického a očně motorického analyzátoru stále novými podmíněnými reflexními spojeními, takže konstantnost ve vnímání velikosti u dospělého člověka je založena na neobvykle složitě soustavě spojení. Vzájemné působení různých analyzátorů umožňuje takto odrážet takové objektivní vlastnosti vnějších předmětů, pro něž nemáme v organismu zvláštní receptory.

F. I. Fradkinová „Psychologická analýza her a jejich význam v učení žáků“. Psychologická zvláštnost hravé činnosti, ať jde o hry v předškolním věku, či o hry dětí starších, spočívá v tom, že jsou v ní vymyšlené podmínky činnosti. Činnost dítěte ve hře nabývá nového smyslu. Dítě zaujímá ve vymyšlených neskutečných podmínkách nové postavení a všechna jeho činnost i zážitky jsou určovány úlohou, kterou má dítě ve hře. Právě nové postavení, do něhož se dítě vžívá, činí hru poutavým zaměstnáním a je nejmocnějším motivem jeho činnosti. Dalšími znaky hry jsou jednak jejich citový moment, který se rodí ve hře, jakož i aktivní fantazie, bez níž není hra možná.

Ještě významnější než hry úlohové jsou hry s danými pravidly. Motivem těchto her není činnost sama, ale její výsledky, jako výhra v soutěži, vítězství v závodě a pod. Toho druhu jsou zábavné úkoly v matematice, demonstrování chemických, fyzikálních a matematických „kouzel“ a divů. Intelektuální hry, jako šarády, rebusy a pod., mají určitou podobnost s úlohovými hrami, i jejich původ je společný.

Zvědavost dětí, která má z počátku hravý charakter, podněcuje k myšlení. Význam hry při učení objasňuje autorka analýsou zkušeností, v nichž se používá hravých forem při pionýrské práci podřízené výchovným a vyučovacími úkoly. Šlo o zkušenosti se smyšlenou expedicí na Krym, při níž žáci hráli úlohu geologa, meteorologa, botanika, zoologa, ekonoma a topografa. Autorka dospěla k závěru, že signály druhého řádu povzbuzují k činnosti první signální soustavy a vzruch v první signální soustavě posiluje zase činnost soustavy druhé. Autorka se opírá o názory Makarenka a Krupské na hru a soudí, že hra má podstatný význam při osvojování vědomostí i v rozvoji osobnosti žákovy a že ve školním věku je zvláštní, byť i ne hlavní cestou, jak poznávat svět.

Dr Jan Souček, VÚP, Praha.